

Pécsi Tudományegyetem
„Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Kaposi József

Az új történelemérettségi hatása a történelemtanítás megújítására

(Az új történelemérettségi kidolgozása hazai és nemzetközi kontextusa, a vizsga műveltségképe, tudásfelfogása, követelményei és hatásai a tananyagtartalmakra, tankönyvekre, pedagógiai praxisra és a tanárképzésre).

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: **F. Dárdai Ágnes**

habil. egyetemi docens

Pécs
2009

I. A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA, A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI

1. A témaválasztás indoklása

Az ezredfordulóhoz kapcsolódóan a tömegoktatás általánossá válásával, a nemzetközi versenyképesség kihívásai nyomán, az oktatásügyi kiadások fokozatos növekedésével, valamint a tudásgazdaság kiépülésével párhuzamosan mind fontosabbá vált minden ország számára a közoktatás hatékonysági és eredményességi indikátorainak vizsgálata. E kihívásra számos ország azzal válaszolt, hogy ismétlődő mérési rendszereket vezetett be, illetve átalakította, és új funkciókkal ruházta fel, különösen a közoktatás keretében folyó tanulmányokat záró vizsgákat. A vizsgák között számos országban kitüntetett szerepe van az output funkciót betöltő, záró- vagy összegző vizsgáknak, melyek „útlevelet” és/vagy „vízumot” jelentenek a felsőoktatás vagy a munka világába. A vizsgák ma világszerte egyre meghatározóbb szerepet játszanak a közoktatás kvantitatív és kvalitatív szabályozásában, és hatásuk túlmutat a vizsga kimeneti szabályzó funkcióján. A vizsgák felértékelésében annak is szerepe van, hogy az országok egy része graduális rendszerei gyors reformját a revolucionista jellegű kimeneti szabályozás által kívánja megvalósítani. Ennek nyomán a vizsgák szándékolt hatása kiterjed a tudáskonceptió átalakítására, a tanítási folyamat megváltozására, illetve az ehhez rendelt taneszközök új nemzedékének kialakítására.

Magyarországon több mint 150 éve az érettségi vizsga – igaz változó intenzitással – tölti be valóságosan és szimbolikusan azt a „forgalomszabályozó” szerepet, amely kijelöli az egyén későbbi helyét a társadalmi struktúrában. A vizsga egyben fontos indikátora a közoktatási folyamatok alakulásának, valamint a felsőoktatásba kerülés kritériumainak. A kimeneti szabályozás funkciójának középpontba kerülését hazánkban a hagyományos tantervi szabályozás átalakulása is magával hozta, hiszen a több évtizede működő centrális elvárásokat (központi, előíró jellegű tantervek) felváltotta a keretjellegű („core curriculum” típusú) laza és flexibilis, a helyi gyakorlathoz igazodó és az elsajátítandó kompetenciákra épülő tantervkészítés. Ezzel párhuzamosan az iskolarendszerben végbemenő fenntartói pluralizmus kiszélesedése, valamint a nevelőtestületekhez és a pedagógusokhoz delegált döntési jogosítványok lényegesen szűkítették – a mindenkinek járó minőségi közoktatás területén – a központi oktatásirányítás és ellenőrzés lehetőségeit, területeit, az állami garancia érvényesülését.

Az ezredforduló időszakában az új érettségi vizsga bevezetéséhez kapcsolódóan – a fentiekből és a tartalmi modernizáció lelassulásából adódóan – kibővültek azok az oktatáspolitikai elvárások, amelyek a vizsgarendszer reformjához kötődtek. Így az oktatáspolitikai a vizsgarendszer – már rövid távon is eredményekkel kecsegtető – átalakításához rendelte azokat a célokat, amelyek a tudáskonceptió megváltozásához, az új mérési és értékelési gyakorlatok alkalmazásához, a tanulóközpontú tanítási gyakorlat térnyeréséhez, valamint a taneszközfejlesztéshez is kapcsolódtak.

A történelem tantárgy tanításának új paradigmái az európai gyakorlatban az 1970-es évekre vezethetők vissza. Az akkor végbemenő szemléletváltás számos vonatkozása megjelent a '80-as évek hazai gyakorlatában (munkáltatás, szaktanterem stb.), de a rendszerváltozást követően ezek az impulzusok meggyengültek, és a korábban domináló tanárközpontú (frontális) tanítási gyakorlat vált általánossá. Az 1995-ben bevezetett új Nemzeti Alaptanterv – bár szándékaiban ezt szerette volna – nem tudott érdemi elmozdulást hozni a mindennapi tanítási praxisban, így a 2005-ben bevezetett új történelemérettségi tett arra kísérletet, hogy a hazai hagyományok és a nemzetközi kihívások figyelembevételével „új pályára állítsa” a középiskolai történelemtanítást.

2. A kutatás célkitűzései

A kutatás alapvetően a történettudományban, az oktatáselméletben, a nemzetközi történelemdidaktikai elméletben és gyakorlatban végbement paradigmaváltás nézőpontjából, valamint a világ számos országában a gyakorlatban alkalmazott vizsgastandardok függvényében vizsgálja a hazai fejlesztési folyamatot az 1996-2006 közötti időszakban. A disszertáció az új történelemérettségi fejlesztése és az első évek vizsgaeredményei tükrében egy olyan modellértékű folyamat elemzésére vállalkozik, amely a közoktatás és a felsőoktatás kritikus pontján egy, a nemzettudat szempontjából is fontos tantárgy paradigmaváltásának összetevőit tárja fel. (Ennek a mondatnak eddig sem volt értelme, de sajnos most sem lett...) Bemutatja az adaptációs folyamat különböző állomásait, dokumentumait, továbbá az adatokban is megragadható eredményeit. Analizálja a vizsgafejlesztői tevékenység elemeit, módszereit és hatásait a történelemtanítás megújítására, a fejlesztés címzettjeire, valamint magukra a folyamatban közreműködőkre. Ennek keretében a dolgozat a folyamat három szegmensét mutatja be:

- a) a vizsgafejlesztés előzményeit, hazai és nemzetközi kontextusát (1. és 2. fejezet),
- b) az adaptációs modell folyamatát, produktumait, eredményeit (3., 4. és 5. fejezet),
- c) a vizsgafejlesztés hatásait (6. és 7. fejezet).

3. A fejezetek tartalma

Az érettségi bevezetése, az állami szerepvállalás formái és mértéke, állandó és változó funkciói, a történelem tantárgy helye, szerepe az érettségig a rendszerváltozásig (1. fejezet)

A disszertáció első fejezete arra vállalkozik, hogy az érettségi vizsga 1850-ben történt bevezetésétől kezdődően bemutassa, hogy az állam szabályzó szerepe miként hatott magára a vizsgára, illetve a tanítási folyamatra nézve, valamint mely problémák köré szerveződtek az egyes korszakok vitái. Megállapítja, hogy a diskurzusokban a történelemtanítás céljainak változó nézőpontjai (nemzeti elkötelezettség, internacionalizmus stb.), a tartalmakra vonatkozó különböző szelekciós szempontok (a magyar és az egyetemes történelem aránya, a politika- és társadalomtörténet viszonya stb.), valamint a mindennapi tanítási gyakorlatot befolyásoló módszertani alternatívák (tanári előadás, munkáltatás) jelentek meg legtöbbször. A fejezet a feldolgozás nyomán kitér az egyes korszakokban jelentkező történelmi felfogások jellemzőire, az érettségi állandó és változó funkcióinak érvényesülésére, valamint a központi elvárások és a szaktanári autonómia alakulásának változó státuszaira.

Az új történelem vizsga fejlesztésének nemzetközi kontextusa, különös tekintettel a változó történelem- és tudásfelfogásra, műveltségképre, valamint a vizsgák szerepére (2. fejezet)

A második fejezet bemutatja Európa néhány országa mintája alapján az 1990-es években a történelemtudomány és a tudás értelmezésében bekövetkező paradigmaváltás jellemzőit, valamint a történelemdidaktika létrejöttének összetevőit és értelmezésének különböző nézőpontjait. Feldolgozza a vizsgafejlesztés időszakát meghatározó, illetve megelőző évtized nemzetközi folyamatait és azokat az eredményeket, amelyek a történelemtanítás és a vizsgarendszerek fejlesztésében mérvadóak. Megállapítja, hogy a történelemoktatásban nemcsak a feldolgozási nézőpontok, a tananyagtartalmak módosultak, de jelentősen változott a tanítási gyakorlat is, hiszen előtérbe kerültek a tanulói tevékenységre épülő stratégiák. Azt is rögzíti, hogy Nyugat-Európában az 1990-es években végbemenő vizsgafejlesztési szándékok a tudás értelmezésében bekövetkező változások érvényesítése mellett az értékelés standardizációjának, a teljesítményértékelés objektívitasának megteremtését is célul tűzték ki, és szinte mindenhol központi kérdésként fogalmazódott meg a vizsgateljesítmények előrejelző szerepének, a prediktív validitás működésének kritikája és fejlesztésének irányai is¹.

---

¹ Horváth Zsuzsanna–Lukács Judit (2005): A kétszintű érettségi vizsga. Új Pedagógiai Szemle, 4. sz.

Az új történelem vizsga fejlesztésének hazai környezete, a vizsgafejlesztés főbb állomásai, a vizsgakoncepció, a vizsga jogi és pedagógiai dokumentumai (követelmények, vizsgamodell, feladatok, értékelési útmutatók) (3. fejezet)

A harmadik fejezet bemutatja a rendszerváltozást követően kialakult „történelem-tanítási klímát”, érzékelteti, milyen szakmai környezetben került sor a közel tíz éves vizsgafejlesztésre. Sorra veszi a vizsgakövetelmények, a vizsgamodell létrejöttének és változásainak különböző stációit, rámutat a feladatfejlesztés és a kipróbálás összefüggéseire. Bemutatja a vizsgafejlesztési folyamat főbb döntéspontjait és a szakmai közélet változó nézőpontjait. Értelmezi a vizsgakoncepció hátterét, valamint a megszületett dokumentumok tartalmát, illetve a jogi és pedagógiai szabályozás együttes megjelenésének előnyeit és hátrányait. Megállapítja, hogy a vizsgafejlesztési folyamat sikeres menedzselését a kompromisszumok keresése, a konfliktuskezelő tapasztalat, a fejlesztőmunka belső önmozgása az önkorrektív rendszer működtetésére, az innovációs elemek folyamatos rendszerbe építése tette lehetővé. Feltárja, hogy a vizsgafejlesztés eredményességét a folyamatban résztvevők azon közös meggyőződése is garantálta, miszerint minden változtatás csak abban az esetben lehet eredményes, ha egyszerre képviseli a megőrzés és a megújulás szempontjait, az állandóság igényét és a változtatás szükségességét.

A vizsgakövetelmények analízise, a belső koherencia, a követelmények és a feladatok összehasonlítása, utalás a nemzetközi jellemzőkre (4. fejezet)

A negyedik fejezet a statisztikai elemzés módszerével elemzi a vizsgakövetelményben rögzített kompetencialista, valamint a témák arányát, a vizsgaleírásban rögzített diszciplináris és tartalmi előírások függvényében. Vizsgálja az első néhány vizsgaév feladatai alapján a kompetencialista és a tartalmi elemek előfordulásának gyakoriságát, és elemzi ennek hátterét. Összehasonlítja a vizsgakövetelmények kompetencialeírását, illetve feladattípusait néhány európai ország vizsgadokumentumaiban meghatározottakkal. A feldolgozott adatok alapján arra a következtetésre jut, hogy releváns a részletes vizsgakövetelmények belső koherenciája, a feladattípusok igazodnak az európai trendekhez, de a kompetencialistát tágabb fókuszok meghatározásával egyszerűsíteni, a műveleti szintek beépítésével pedig kiegészíteni szükséges, támaszkodva az európai történelemtanításban újonnan kidolgozott kulcskompetenciákra. Továbbá az is megfogalmazódik, hogy a tartalmi témakörök korrekciójánál továbbra is figyelemmel kell lenni a kollektív narratívumok identitásképző funkcióira, a társadalmi közműveltség rejtett, de létező elvárásaira.

A 2005-2006 közötti történelemérettségi eredmények bemutatása, elemzése, szaktanári vélemények, a fejlesztés lehetséges irányai (5. fejezet)

A disszertáció e szakasza az első két vizsgaév eredményeit mutatja be, ennek kapcsán rögzíti, hogy az új történelemérettségi írásbeli bevezetése a feltételezett kockázatok ellenére sikeresnek ítéltető, hiszen az elért vizsgaeredmények megfeleltek a korábbi évek gyakorlatának, és az új feladattípusok a lehetőségekhez képest megfelelően mérték a diákok teljesítményeit. Az eredmények analízise keretében sor kerül az írásbeli és a szóbeli értékelés megbízhatósága közötti különbségek bemutatására, az írásbeli feladatlap egyes feladattípusai működésének és a kompetenciákra fókuszáló analitikus értékelési szempontok és gyakorlat vizsgálatára. Ismertetésre kerül egy, a 2007 elején végzett szűk körű, kismintás közvéleménykutatás, mely az új történelemérettségi tanári fogadtatását elemzi. A fejezet záró részében – a feltárt tanulságok alapján – az új történelemvizsga standardizációs elemeinek továbbfejlesztése és a vizsga megbízhatósága szempontjából szükséges korrekciós javaslatok megfogalmazására kerül sor.

Az új történelemvizsga hatása a tananyagtartalmakra és a változó taneszközpiacra (6. fejezet)

A fejezet bemutatja, hogy az új történelemérettségi bevezetése a tankönyvpiacra addig nem létező versenyhelyzetet teremtett. Számos új, többségében színes kiadvány jelent meg. Az összehasonlító statisztikai elemzés azt mutatja, hogy a kiadványok felfogásában a forrásközpontú történelem és tevékenységközpontú tananyagfeldolgozás dominált, és a korábbi évekhez képest csökkent a lexikai anyag mennyisége. Nőtt a képek, ábrák, térképek aránya, miközben illusztratív szerepük csökkent, hiszen mindegyikhez valamilyen tanulói feladat kapcsolódott. Az eredmények értékelésénél azonban azt is figyelembe kell venni, hogy 2004-ben új tankönyvrendelet lépett érvénybe, amely szintén azokat a változásokat preferálta, melyeket az érettségi is. A könyvek tanulásfelfogásában is kimutatható az a paradigmaváltás, mely a tanulás tanulására irányul, bár e területen az egymásra építkezés, a koherencia érvényesülése még nem teljes. Lényeges elmozdulás történt a digitális tananyagok fejlesztése terén, amely azzal is összefüggött, hogy a tankönyvpiaci versenyhelyzet új tanulási rendszerek (könyv, munkafüzet, honlap, CD) létrehozását indukálta.

A vizsga hatása a középiskolai pedagógiai praxisra, a hazai tantárgypedagógiai elméletekre, és a tanárképzés követelményeire (7. fejezet)

A fejezet bemutatja, hogy a szaktanárok jelentős része az ellentmondásos oktatáspolitikai környezetben kételkedve figyelte a vizsgafejlesztés folyamatát. A bevezetés évében és azt követően a szaktanárok komoly tanulási utat tettek meg a feladat-, és értékelési útmutatók készítése, az ehhez szükséges számítógépes ismeretek felhasználása és az új vizsgáztatói szerep tekintetében. Az új vizsgahelyzet számos esetben javította az intézményen belüli tanári kooperációt, és az emelt szintű szóbeli vizsgáztatás pedig az intézmények közöttit is. A tanári munkában – összehasonlítva a 2001-es obszervációval – kimutatható elmozdulás tapasztalható a verbális monologizáló módszerektől a tanulók önálló ismeretszerző tevékenységének és a differenciált tanulási utak megszervezésének irányába. A változások mélysége és az innovációs elemek tartóssága ma még csak megbecsülhető. Az új érettségi hatása egyértelműen kimutatható az új rendszerű egyetemi képzés MA szakaszát meghatározó tanügyi dokumentumokban, bár a tantárgypedagógia felsőoktatási helyzete lényegesen nem változott, továbbra is úgy tűnik, hogy a hallgatók és az intézmények egyaránt másodrendűnek tekintik.

II. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

1. *Témaválasztás.* A disszertáció témaválasztásának aktualitását támasztja alá, hogy mind a mai napig komoly vita tárgya a 2005-ben bevezetett történelemérettségi, amelynek tartalmi és módszertani kérdései – a szakmai érdeklődőkön túl – a társadalom széles nyilvánosságát is érdeklik.

2. *A hazai történelemérettségi 150 éves történetének áttekintése.* A dokumentumok feldolgozása ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy az állam szabályzó funkciói, céljai, módszerei az adott kor ideológiája, műveltségképe és tudásfelfogása mentén – összefüggésben a történetírásról vallott nézetekkel – a vizsga társadalmi mobilitásban betöltött státusza alapján változott.

3. *A vizsga bevezetése, nemzetközi kontextusának vizsgálata.* Az elemzés tovább árnyalta a történeti tanulásról korábban feldolgozottakat, kiegészítette a történelemdidaktikáról és a nemzetközi történelemvizsgáztatási gyakorlatról tudottakat, valamint az összehasonlítások révén új megvilágításba helyezte a 2005-ben bevezetett hazai érettségit.

4. *A vizsgafejlesztés állomásai, a vizsgakoncepció és a vizsga dokumentumai.* Az elemzés feltárta annak a modellértékű fejlesztési folyamatnak számos összetevőjét, különböző ellentmondásait, mely a kimeneti szabályozás eszközével, revolucionista módon kívánt modernizációs elemeket bevinni mind a vizsgáztatásba, mind a felkészítési folyamatba. Rámutatott az elkészült vizsgadokumentumok azon koncepcionális elemeire, amelyek a tudás értelmezésében bekövetkező változások érvényesítésére, illetve az értékelés standardizációs elemeire irányultak. Feltárta, hogy a vizsgakövetelményekben párhuzamosan érvényesülnek a hazai hagyományok és az európai történelemtanításban megjelenő új trendek, távlatok.

5. *A vizsgakövetelmények analízise.* A statisztikai és komparatív módszerek segítségével feltárta a vizsgadokumentumok belső ellentmondásait, amelyek jórészt a két szint egymástól való elhatárolódásának hipotetikus meghatározásából – a gyakorlati kipróbálatlanságból – erednek. Rámutatott az alkalmazott kompetencialista működésének zavaraira, és javaslatot tett, hogy a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott szintezés bevezetése miként járulhatna hozzá a diszfunkcionális elemek kiküszöböléséhez. A vizsgakövetelmény tartalmi vizsgálata kapcsán megállapította, hogy az elvárások a nemzetközi gyakorlathoz képest extenzívebbek, így a „mélységelvűség” szempontjai a vizsgapraaxisban csak másodlagosan tudnak érvényesülni.

6. *A 2005-2006 közötti vizsgaeredmények értelmezése, elemzése.* A statisztikai adatok elemzésével kimutatta, hogy az új típusú írásbeli vizsga bevezetése mennyiben járult hozzá a tanulói teljesítmények megbízhatóbb megítéléséhez. A feldolgozott eredmények alapján igazolta, hogy az írásbeli vizsga teljesítmény-eloszlása megbízhatóbban mutatja a tanulói teljesítményeket, mint a szóbeli. Alátámasztotta, hogy a középszinten elvárt teljesítmények a túl széles „feszítáv” és a szelektív iskolarendszer miatt az elit intézményekben diszfunkcionálisak.

Feltárta, hogy a vizsgáztatásban alkalmazott új feladattípusok milyen módon érvényesítették az alkalmazott tudás iránt elvárt igényt, és rámutatott ennek tanulót és tanárt érintő következményeire. Bemutatta a megváltozott értékelői, vizsgáztatói tanár szerep konfliktusait és a vizsgafejlesztés szükségesnek ítélt korrekciós elemeit.

7. *Az új történelem vizsga hatásai a tananyagtartalmakra és a taneszközpiacra.* Az összehasonlító statisztikai elemzés kimutatta, hogy az új tankönyvek felfogásában a forrásközpontú történelem és tevékenységközpontú tananyag feldolgozás dominált. Feltárta az önálló tanulói tevékenységhez kapcsolódó feladatfejlesztés terén elért eredményeket, amelynek kapcsán beazonosította az eltérő feladattípusokat, és ezekhez adekvát módon illeszkedő értékelési szempontokat, formákat.

8. *A vizsga hatása, a pedagógiai praxisra, tanárképzésre.* A feltáró jellegű kismintás közvéleménykutatás felhasználásával igazolta, hogy a középiskolai történelemoktatás mindennapjaira lényeges hatást gyakorolt az érettségi, elsősorban a forrásfeldolgozás és az önálló tanulói feladatok alkalmazása terén. Felhívta a figyelmet arra, hogy a változások mélysége és az innovációs elemek tartóssága ma még csak megbecsülhető, és ha a vizsgarendszer nem alkalmaz folyamatos obszervációs és erre épülő korrekciós rendszert, az elért eredményeket „feloldja a napi praxis”.

III. A KUTATÁS TÁVLATAI

A vizsgák és mérések szerepe – nemzetközi viszonylatban is – egyre jelentősebbé válik mind az oktatás eredményességének vizsgálata, mind a társadalmi mobilitás és az egyéni karrierépítés tekintetében. A vizsgák direkt és indirekt hatásainak elemzése új tudást hozhat az oktatásirányítás és a tanítási-tanulási stratégiák meghatározása tekintetében. A történelem tantárgy oktatása és vizsgájának elemzése hozzájárulhat a mindenkori történelmi tudat állapotának vizsgálatához, a narratív gondolkodásmód és az ennek nyomán megszülető egyéni és közösségi identitásképződés kutatásához. Továbbá segítségére lehet a kibontakozó tankönyvkutatásnak is, hiszen empirikus visszajelzéseket ad a tanulásfelfogások változásairól.

Hozzájárulhat a történelem didaktika egyenjogúsítási törekvéseihez a felsőoktatásban, hiszen a tanári professzió kitágítására ösztönzi a képzőintézményeket azáltal, hogy a korszerű tudásfelfogás alapján álló, gazdag módszertani repertoárral rendelkező pedagógusok iskolai alkalmazását várja el.

1. A vizsgáztatással kapcsolatos kutatások mind horizontálisan, mind vertikálisan tovább szélesíthetők.
2. Összegzésre vár a posztkommunista államokban a magyarországgal szinte egy időben bevezetett érettségi reformok feldolgozása.
3. Kikerülhetetlen a vizsga további obszervációja, amely lényeges tudáshoz juttathatja mind a tanterv-, tananyag-, és vizsgafejlesztőket is a korrekciós és az innovációs rendszerek együttes alkalmazása érdekében.
4. Hiányzik az új szemléletű történelemtanítás felső szintű oktatásának elméleti és gyakorlati összefoglalója, amely jelentősen hozzájárulhatna a tanárképzés adekvát válaszaira a szaktanári professziót ért kihívásokra.

5. Szükségesnek látszik a történelemoktatással és vizsgáztatással kapcsolatos nemzetközi szakirodalom válogatott tanulmányainak kritikai közzététele, illetve ehhez kapcsolódó szöveg- és feladatgyűjteményeknek a széles nagyközönség elé tárása.
6. Hiánypótló feladat lenne a történelemtanítás új digitális folyóiratának életre hívása, amely a felsőoktatási alapokra támaszkodva elméleti és gyakorlati segítséget kívánna nyújtani a történelemtanár társadalomnak, továbbá az eddig folyóirat nélkül jelenismereteket (társadalmi és állampolgári ismeretek) tanítóknak, hogy minél eredményesebb történelmi, társadalomtudományi nevelést folytathassanak.